Vsevolod Višnevski ja Eesti

Kaks episoodi

IRINA BELOBROVTSEVA

1. Ühest edukalt ebaõnnestunud kavatsusest

33 aastat tagasi, 1987. aastal, sai Mihhail Bulgakovi nimi ootamatul kombel keskseks ühes Eestis peetud vaidluses, mis eksplitsiitselt oli esteetilise loomuga, implitsiitselt aga ideoloogiline. See vaidlus on paljuski säilitanud oma aktuaalsuse, öeldu mõtestamine teeb sellest nõukogude epohhi lõpu väärtusliku tunnistuse.

Diskussiooni lähtepunktiks oli 16. juunil 1987 eesti- ja venekeelses paralleel-ajalehes Õhtuleht / Vetšerni Tallinn ilmunud Mihhail Korsunski artikkel – vene keeles pateetilise pealkirjaga „Kustumatu mälu” („Память нетленна”), eesti keeles aga hoopis tagasihoidlikuma tiitliga „Jälg kultuuriloos”. Artiklis oli juttu Leningradi kirjandusteadlase Sergei Belovi Tallinna-muljetest. Tuntud Dostojevski elu ja loomingu uurija kurtis, et linnas ei ole memoriaaltahvli Dostojevskile, kes väisas linna mitmel korral.¹ Ajakirjaniku mõte läks lendu ja ta loetles veel teisigi eri aegadel Tallinna külastanud vene kirjanikke, kelle kohta siin samuti polnud ainsatki silmaga nähtavat jälge: Leskov, Bestužev-Marlinski ja Aleksandr Blok.² Viimasena nimetas Korsunski üht omal ajal tuntud nõukogude kirjanikku: „Mingit jälge ei leia huviline ka vene nõukogude näitekirjaniku Vsevolod Višnevski osavõtust Tallinna kaitsmisest 1941. aastal.” (Korsunski 1987a, 1987b)

Sellele artiklile reageeris oma kirjaga kuu aega hiljem mõlemas ajalehes 11 eesti haritlast: Toomas Haug, Andres Heinapuu, Ain Kaalep, Georgi Kirillov, Rein Kruus, Erika Rosimannus, Rein Ruutsoo, Sergei Stadnikov, Ilmar Trull, Udo Uiho, Arvo Valton. Eestikeelne vastuskiri kordas Korsunski kirjutise pealkirja („Jälg kultuuriloos”), vene keeles oli aga teistsugune, kajastades artikli sisu: „Memoriaaltahvel Bulgakovi tagakiusamise organisatorile?” („Мемориальная доска организатору травли Булгакова?”). Vastuskirja autorid tuletasid meelde Korsunski artikli viimast lauset: „[---] kas oleme teinud kõik selleks, et põlistada nende inimeste nimed, kes on jätnud jälje meie kultuurilukku?” (Kruus jt 1987a, 1987b)

See retooriline küsimus viis järgmise mõttekäiguni: „Višnevski on tõepoolest jätnud jälgi kultuurilukku. Tema jälg on ka Mihhail Bulgakovi loomebiograafias.” (Kruus jt 1987a, 1987b) Kirjutises on Bulgakovi kirjade põhjal meenutatud seda, kuidas Vsevolod Višnevski (1900–1951) hirmutas Leningradi Suure Draamateatri juhtkonna niivõrd ära, et seal loobuti Bulgakovi näidendi „Molière” lavastamisest.

¹ 2002. aastal avati Dostojevski mälestussammas Kanuti aias Vene kultuurikeskuse kõrval. Ka Uus tänav 10, kus kirjanik käis külas oma vennal, on praegu tähistatud mälestustahvliga.

² Aleksandr Bloki mälestustahvel on Kalamajas kunagise ohvitseride kasarmu hoonel Väike-Patarei 10.

Kruus jt ei saanud toona veel teada, et Višnevski meelest pidi Bulgakovi näidendi asemel lavale tulema tema enda „Lahing Lääne suunal” („На Западе бой”, 1931), fašismivastane teos, mille autoril polnud vähimatki ettekujutust ei Saksamaast ega sakslastest. Vasakpoolsete saksa kirjanike negatiivse arvamuse kohaselt ei saanud ta seal toimuvast üldse aru.

Eesti literaadid tsiteerisid Bulgakovi kirju, kus teatri tookordset näidendist loobumist võrreldi noa selga löömisega, lisaks tsiteeriti Višnevski artiklit, mis meenutas vägagi poliitilist pealekaebust. Kruus jt nentisid, et Višnevski püüdlused pälvisid kõrgeima autasu, nimelt sai ta 1950. aastal Stalini preemia näidendi „Unustamatu 1919. aasta” eest, milles lühikese kirjandusentsüklopeedia kohaselt (Osnos 1962) „...andis tunda [...] Stalini isikukultuse mõju”. Seda me ei tohiks unustada.” (Kruus jt 1987a, 1987b)

Tavaliselt koostab kollektiivse pöördumise üks inimene, teised liituvad hiljem. Kirja põhjalik erudeeritus vene kirjanduse ajaloos viitab autori spetsialiseerumisele. Toona teadsid vähesed tänapäeval hästi tuntud asjaolu, et kirja kirjutas Rein Kruus (1957–1992), kes õppis Tartu ülikoolis vene filoloogia osakonnas. Toomas Haugi, ühe allkirjutanu sõnul oli Kruus „tugeva sotsiaalse närviga” inimene ning „suur autoriteet vene asjades”. Kuigi Kruusi teaduslik huvi hõlmas peamiselt XX sajandi vene avangardi, huvitus ta ka Bulgakovi loomingust. Töestuseks nii palju, et hulk Kruusi satiirilisi artikleid on allkirjastatud pseudonüümiga Rein Kalsoner ehk ta kasutas Bulgakovi jutustuse „Diaboliaad” ühe tegelase perekonnanime (vt Kalsoner 1980, 1981, 1982). Kruus on kirjutanud artiklis „Annuška ja Wolandi radadel, miilits ees” sellest, et Moskvast suleti Sadovaja tänava maja trepikoda, kus Bulgakov elas ja kuhu ta paigutas „Meistrit ja Margaritast” oma Saatana (Kruus 1988). Ka tõlkis Kruus eesti keelde „Meistri ja Margarita” tekstikärpe ehk selle osa, mille vene tsensuur romaani esimesest publikatsioonist välja võttis (Bulgakov 1988).

Eesti literaatide kiri ootas omakorda vastust ligi kuu aega. 21. augustil 1987 ilmus Õhtulehes ja Vetšerni Tallinnas kiri „Ajalugu ei salli sõnakõlkse”. Seekord eesti- ja venekeelsed pealkirjad kattusid. (Gustavson jt 1987a, 1987b) Kirja autoriteks olid vanad kommunistid, Suure Isamaasõja ja Balti laevastiku veteranid, üks kontr-admiral, Tallinna ohvitseride maja ja Balti laevastiku muuseumi juhid. Loomulikult polnud kellelgi neist vähimatki seost kirjandusega.

Samuti nagu diskussiooni algatanud artikkel, algas „Ajalugu ei salli sõnakõlkse” emotsionaalselt, välistades igasuguse arutlusvõimaluse: „Ütleme otsekohe: rühma autorite kiri [...] jättis üpris nukra mulje.” Edasi süüdistati „autorite rühma” ei rohkem ega vähem kui Stalini aja võtete kasutamises: „[...] nagu elustus 40. aastate lõpu traditsioon. Samad võtted: terake tõtt, pisut valet, mõned vihjed, kogu loomingut täielik eiramine ning vältimatult negatiivsed järeldused. [...] Alati on neis kirjades teine, varjatud mõte, millest eelistatakse vaikida.” (Gustavson jt 1987a, 1987b) „Kirjanduslik vaidlus” – nii tagasihoidlikult nimetasid veteranid viha ja valu, mida tundis Bulgakov pärast oma näidendi repertuaarist mahavõtmist. Ent ajalugu ja dokumentid on pannud kõikidele i-dele täpid: oli jäänud vaid kolm aastat Višnevski 1932. aastal kirjutatud kirja avaldamiseni: „Olen otsingutest haige, mul on vaja kirjutada,

karjuda, pigistada Erdmani ja Bulgakovi kõri, raevus peksta” (Erdman 1990). Selline oli siis kirjanduslik vaidlus dramaturgia küsimustes.

Vastukaaluks n-ö üksikule seigale loetlevad veteranid Višnevski teeneid, kes Suure Isamaasõja alguses saabus ajalehe Pravda erikorrespondendina Tallinna Balti laevastiku käsutusse. Ta esines sageli madruste ees, tema kõned olid innustavad, ta avaldas artikleid ajalehtedes Pravda, Krasnõi Baltiiski Flot (Punane Balti Laevastik), Sovetskaja Estonia ja Rahva Hää. Refraänina kasutati selles ülistuskõnes haritlaste kirja viimast lauset – „Seda me ei tohiks unustada”. Višnevski olevat tähtis tegelane, Nõukogude sõjalaevastiku punase komissari sümbol, mida eesti autorite artikkel üritab diskrediteerida. Ja taas kord kinnitati veendumust, et kirja autorid Kruus jt olid „[---] valmistanud halva lõhnaga söögi, millel on muud eesmärgid, mitte aga kaitsta Bulgakovit, kes seda hoopiski ei vaja” (Gustavson jt 1987a, 1987b).

Diskussioon, mis sai alguse näiliselt kirjanduslikul väljal, nihkus sotsiaalsele pinnale, mille üheks ilmselgeks näitajaks oli metropoli ehk Moskva ajakirjanduse sekkumine diskussiooni. Višnevski antagonistide vastu suunatud kõneka pealkirjaga artikkel „Pooltõde on alati ebatõde” („Полуправда всегда неправда”) ilmus 16. septembril Literaturnaja gazetas (Kunstiosakond 1987). Sellel kirjatööl puudus autori nimi ning allkirjaks oli „Kunstiosakond”.

Literaturnaja gazetas avaldatule järgnes 26. septembril teises Moskva ajalehes Sovetskaja kultura kiri-artikkel, mis kandis pealkirja „Mitte kaitsmise, vaid tõe nimel” („Не ради защиты, ради истины”, Aru jt 1987a). Eesti parteiringkondades võeti seda kirjutist nähtavasti juhtnöörina – ainult nii saab seletada selle uuesti avaldamist nädal aega hiljem neissamades Õhtulehes (Aru jt 1987b) ja Vetšerni Tallinnas (Aru jt 1987c). Artiklis korraldati juba varem eesti autorite kohta öeldut: „rohmakalt tehtud oopus”, „sohitegemine”, „üleküpsenud teema” jms.

Kirja autorid kasutavad demagoogiaõpiku võtteid: väljendavad soovitud tegelikkusena, ründavad vaenlast tuntud võttega *tu quoque* (sina ka), püüavad õigustada oma informatsiooni puudulikkust, aga peamine – esitavad ebakorrektsed analoogiaid. Jutt on Vsevolod Višnevski aktiivsetest ja alatutest rünnakutest Bulgakovi vastu, ainult et Sovetskaja kultura kirja autorid, nagu ka varem eesti literaate rünnanud kirja „Ajalugu ei salli sõnakõlks” autorid (Gustavson jt 1987a, 1987b), muudavad vaidluse teema poliitiliseks seisukohaks: „Ja seda räägitakse inimesest, kelle kogu elu on näide andumusest revolutsiooniüritusele, sotsialistliku isamaa kaitsmisele. Piiritult mehisest ja julgest inimesest.” (Aru jt 1987b) Pateetiliselt kuulutatakse: „Meil ei ole täna vaja kaitsta Vsevolod Višnevskit, tema nime, tema mälestust, tema annet, au ja väärikust. Tal on tõsisemad kaitsjad. Need on inimesed madrusepluusides, tema kangelased.” (Aru jt 1987b)³

Sovetskaja kultura kirja kirjutajate seltskond on ebatavaline: erukindralmajor ja Nõukogude sõjaveteranide komitee Tallinna osakonna esimees Karl Aru, näitekirjanik ja stsenaarist, sotsialistliku töö kangeline Jevgeni Gabrilovitš ja NSVL rahvakunstnik Vjatšeslav Tihhonov, Stirlitzi osatäitja nõukogude teleseriaalis „Seitseteist kevadist hetke”.

³ See vihje madruste kujudele viitab Višnevski kõige tuntumale näidendile „Optimistlik tragöödia” (1933).

Kõnealuses artiklis üritatakse teha eesti haritlastele selgeks, et Višnevski ei saanudki Bulgakovi loomingut vastu võtta, sest „ta ei suutnud mõista paugupealt haritlase otsinguid, kõhklusi ja rahutuid kõikumisi” (Aru jt 1987a, 1987b, 1987c). Tundub, et see trio peab Višnevskit lihtsaks inimeseks rahva seast. Paljudes tema ametlikes elulugudes ongi öeldud, et ta on maamõõtja poeg. Kuid maamõõtjal ja maamõõtjal on vahe. Kirjandusteadlased kirjutavad ka Višnevski aadlisoost vanematest. Tema isa oli küll insener ja maamõõtja, kuid ühtlasi rikas ettevõtte omanik. Autorite kolmik seda ei tea, ka artikli tõeline autor (temast hiljem) ei viitsinud asja piisavalt uurida. Ent omal ajal tunnetas Bulgakov kohe Višnevski võltsi olekut. Ühes oma kirjas on ta Višnevskit portreteerinud järgmiselt: „Pealtnäha aval nägu, teeskleb „bratiškat”⁴” (Bulgakov 1990: 474).

Muuseas väljendasid artikli autorid veendumust, et „meie kirjanduses jäävad igavesti kõrvuti seisma Bulgakovi ja Višnevski nimed”, ning vankumatut usku kohalikku täitevvõimu, kes loomulikult võtab vastu vajaliku otsuse Vsevolod Višnevskile memoriaaltahvli paigaldamiseks.

Selle kirjatöö hoovused ilmneseid aasta hiljem Sirbis ja Vasaras ilmunud Lembit Rummelga artiklis. Ka siin näeme kõnekat pealkirja: „Jutt ei olnud ainult Višnevskist ja Bulgakovist”. Tol ajal tõlkis Rummelgas eesti keelde üht oma lemmikkirjanikku Mihhail Zoštšenkot (vt Zoštšenko 1988). Põhjaliku inimesena uuris Rummelgas ka tema elu ja loomingu laiemat konteksti. Nii leidiski ta Višnevski artikli Zoštšenko lühijutust „Ahvi seiklused”, millest 1946. aastal kujunes kurikuulsa Ždanovi kampaania algus. Tollele artiklile järgnes nelja päeva pärast Stalinist inspireeritud ÜK(b)P Keskkomitee otsus „Ajakirjadest „Zvezda” ja „Leningrad””, mis mõistis hukka Anna Ahmatova ja Mihhail Zoštšenko loomingut. Mõlemale tähendas see jälitamist, kirjandusest väljaheitmist, Zoštšenkole ka vaimuhaigust. Višnevski artikli ilmumine juba enne kurikuulsa otsuse avaldamist tähendas üht: teda kasutati verekoerana, kes ründab peremehe esimese käsu peale.

Parafraseerides veteranide sõnu Višnevskist kui punase komissari sümbolist, väidab Rummelgas, et ka kirjanduselus oli ta tõepoolest „mingi sümbol, ainult miinusmärgiga. [...] Višnevski oli Stalini ja Ždanovi sandarm ja suuvooder.” Faktide põhjal „diskrediteeris Višnevski palju tugevamini iseennast. Jah, ta kirjutas ajalehes Sovetskaja Estonia näiteks, et laevastiku võidud Kodusõjas olid Stalini teene, ja ei unustanud õigustada oma valelikku ajalookontseptsiooni. Ajalehe kolmes numbris avaldati tema hiigelpikk artikkel „Kus on Stalin, seal on võit”.” (Rummelgas 1988: nr 48) Veel ühe inetu jälje kultuuri jättis Višnevski juba pärast sõda, kui temast tehti NSVL Kirjanike Liidu eesti kirjanduse komisjoni esimees. Rummelgas kirjeldab, kuidas reageerisid tema käitumislaadile need eesti literaadid, kes pidid temaga suhtlema. Komisjon „muutus mingiks käsutamise, noomimise ja kohtumõistmise organiks, kus käidi Eestist aru andmas ja vitsa saamas. [...] ENSV Kirjanike Liidu juhatuse liige Oskar Urgart andis Višnevskile napolisõnalise iseloomustuse: deržimorda (jõhkard) ja sama juhatuse sekretariaadi liige Johannes Semper „noogutas talle omase sünge rahuga.”” (Rummelgas 1988: nr 48)

⁴ Vn 'vennas, vennike', see oli lihtsate madruste seas kasutusel olnud omavaheline nimetus.

Remmelga artiklist ilmnevad ka diskussiooni kulisside taha jäänud üksikasjad: kuidas Tallinna kihutas ajalehe Sovetskaja kultura noorepoolne töötaja, kaasas juba valmis kirjutatud artikkel pealkirjaga „Mitte kaitsmise, vaid tõe pärast”, ja nõudis sellele Vladimir Beekmani ja Paul Kuusbergi allkirju. Ent mõlemad keeldusid. Õhus oli tunda uue aja hõngu. Samas hõõgus diskussiooni säde kogu aeg kusagil edasi. Remmelgas kirjeldab Tallinna linnakomitee pleenumit, kus „müristas ja lõi välku H. Gustavson. Ideoloog A. Vellamaa [...] lõi värisema: järsku tuleks siiski Višnevskile Tallinnas mälestustahvel panna?” (Remmelgas 1988: nr 48)

Kuid aeg oli juba tõepoolest hoopis teistsugune, perestroika oli täies hoos ning plaan Tallinnas Višnevski mälestus jäädvustada nurjus. Diskussioon käis kõrgliiga mängu vaimus: ükski vaenupooltest ei avaldanud oma tõelisi argumente. Lisaks näitasid kõik nõukogude mängureeglite suurepärasest tundmist. Diskussiooni eestvedaja Korsunski soovis esineda vene kultuuri valgustaja rollis eestlastele. Aga kuigi Višnevski oli kirjanik, oli ta samal ajal ka üks nõukogude võimu juurutajaid Eestis, tõeline punakomissar, seega oli tema ülistamine ja talle mälestustahvli panemine Tallinnas eesti haritlastele vastuvõtmatu ja absurdne.

Küsitav on, kas toonane tsensuur oleks lasknud kõike keerutamata välja öelda. Kõigutamatuks argumentiks oli Mihhail Bulgakovi nimi. Kirjaniku, kes ei saanud alates 1928. aastast avaldada ühtegi oma teost, kelle kaheksa näidendi lavastamine keelati, keda Višnevski pidevalt taga kiusas. Sisuliselt oli see *argumentum ad verecundiam*, autoriteedile apelleerimine, mida sageli kasutas ka nõukogude propaganda oma oponendi alistamiseks.

See tähendab, et veteranidel, kes kirjutasid eesti autorite sõnavõtu salamõtetest, viidates nende vastupanule nii nõukogude võimu kui ka selle vaimu suhtes, oli õigus. Sellel teisel tähendustasandil olid kõne all mitte Višnevski ja Bulgakov või nagu seda väga täpselt väljendas Lembit Remmelgas – mitte ainult Višnevski ja Bulgakov. Tõeline vastasseis peitus hoopis loominguvabaduses ühelt poolt ja kirjanduse parteilisuse põhimõttest kinnipidamises ning ideoloogiale allutamises teiselt poolt. Eesti haritlaste oponendid ei saanud lahti kirjutada diskussiooni tõelist sisu, vastasel juhul oleksid nad pidanud avalikult hävitama müüdi üksmeelsest nõukogude rahvast. Seda ohtu oskasid nad adekvaatselt hinnata. Seetõttu andsid nad sellele üleliidulise mastaabi. Ilmselt üritasid nad sel moel oma oponentidele alltekstiga mõista anda, et nõukogude ideoloogiliste väärtuste skaala jääb muutu- matuks.

2. Višnevski kui ühe nõukogude märtrimüüdi autor

On teinegi asjaolu, miks Višnevskit meenutada just Eestis. See on üks kõige tuntum sõjaalguse Tallinnaga seotud nõukogude legend ehk lugu Jevgeni Nikonovist.

Vanema põlvkonna inimesed mäletavad seda: 1941. aasta augustis langes ühes Harku valla talus sakslaste kätte noor madrus, luuraja Jevgeni Nikonov. Ta vaikis kangelaslikult ega vastanud sakslaste küsimustele, kes olevat nõudnud andmeid Punaarmee kohta Tallinnas, sõjaväelaste arvu ja paiknemist (nagu üks tavaline

madrus võiks neid asju teada!). Vastavalt omaaegsele versioonile piinati teda julmalt, seoti puu külge ja pandi põlema.

Nõukogude madrused vabastasid talu, leidsid hukkunuid, nende hulgas oli ka tääkidega läbistatud ja väljatorgatud silmadega Jevgeni Nikonovi söestunud keha. Rohkem kui 15 aastat hiljem, 1957. aastal, omistati talle NSVL kangelase aunimetus, Tallinnas Pirita teel püstitati talle mälestussammas, tema nime kandis tänane Soo tänav Tallinnas, Tallinna 17. Keskkool, Kohtla-Järve internaatkool, Tallinna 1. Keskkooli pioneerimalev jne. Sellised andmed on Jevgeni Nikonovi loo kohta venekeelses Vikipeedias.

Kui võrrelda eesti- ja venekeelse Vikipeedia artikleid (Vikipeedia: Jevgeni Nikonov; Vikipeedia: Nikonov, Evgenij Aleksandrovič), selgub, et versioonid Jevgeni Nikonovi surmast on täiesti erinevad. Kuid üks kokkulangevus siiski on: kumbki käsitus ei toetu piisavalt dokumentidele. Kindlad arhiiviviited puuduvad mõlemas artiklis. Pole ka vastust küsimusele, miks autasustati kangelast nii hilja, alles 1957. aastal. See on arusaamatu.

Peab rõhutama, et lugu Jevgeni Nikonovist on suuresti mütologiseeritud, mis viib alati kahtluste ja kuulujuttudeni. Nikonovi surma asjaoludes on kaheldud ka Venemaal.

Sergei Melnik tsiteerib Togliatti linna ajakirjaniku, 1972. aastal valminud dokumentaalfilmi „Jevgeni Nikonov” autori ülestunnistust, kes rääkis 2000. aastatel seoses Nikonovi looga: „Nii autasustamise ankeedis kui ka muuseumis ja meil – igal pool oli Nikonovi kohta ühesugune tekst.” Juba siis, 1970. aastate alguses, kuulsid filmi loojad kohalikelt elanikelt, et „sel ajal kui see juhtus, ei olnud Harkus Saksa regulaarvägesid” (Melnik 2005). Samuti ei leidnud filmi autorid ainsatki sündmuse tunnistajat.

Mis puutub eesti materjalidesse, siis eestikeelne Vikipeedia toetub ajaloo- ja merendusentusiasti Ander Asbergi artiklile „Punamadruse kangelasloo mõistatus” (Asberg 2018). Ajaleheartiklis ei ole viitamine kohustuslik, kuid viidete puudumine eestikeelses Vikipeedias tunnistab, et andmed on täpselt sama müütilised nagu venekeelseski. Seal on toodud informatsioon, et „Venemaal olevat hiljem tuvastatud ka Jevgeni Nikonovi nimeline sõjaveteran, kes tööpoolest oli osalenud 1941. aastal Tallinna kaitsmisel. See veteran olevat käinud 1980. aastal seoses olümpiaregatiga Tallinnas ning isegi külastanud omanimelist hauptplatzi ning hiljem (nüüd juba samanimelise sugulasena) osalenud ka säilmete ümbermatmisel Venemaal.” (Vikipeedia: Jevgeni Nikonov) Muidugi on see sensatsiooniline, kuid mingeid tõendeid loo tõele vastavuse kohta pole. Viidatud on Asbergi artiklile, kuid ka selle juures puuduvad viited.

Täpselt sama võib öelda ka väite kohta, et „matmiskohta hooldanud haljastustrusti töötajate sõnul olnud neil olemas ka varupuu, mille küljes kangelast põletati”. Puudub viide. Sama kehtib mitmete selle loo „huvitavate” faktide kohta: et Jevgeni Nikonovi haud oli tühi, et levitati jutte eesti natsionalistidest, kes olevat röövinud kangelase surnukeha jms. Paljud Melniku artikli andmed pärinevad sõjaveteran Georgi Ivanovilt, kes oli „80-ndate lõpu filmi „Stalinist Ivanov” kõmuline kangelane” (Melnik 2005). Kirjandusteaduses kasutatakse niisuguse inimese kohta terminit *eba-usaldusväärne jutustaja*.

Asbergi kokkuvõte väärrib tähelepanu. Esialgu oletab ta, et tegu on lihtsalt välja mõeldisega: „[---] on erakordselt tõenäoline, et tegemist on lihtsalt Nõukogude propagandakunstnike algatatud, ühe politruki poolt seejärel mingil põhjusel edasi kujundatud ja hiljem laevastiku juhtkonna poolt omaks võetud looga.” Kuid kohusetundliku ajaloolasena näeb ta vajadust saada selles asjas selgust: „Kusjuures seegi vajaks tänapäeval konkreetsemat uurimist ja tõestamist, et saagale lõplik punkt panna” (Asberg 2018).

Proovime seda teha. Kõige varasem meenutus Jevgeni Nikonovi saatusest pärineb 1942. aastast, mil Balti laevastiku laevadele ilmus Viktor Ivanovi ja Olga Burova kujundatud plakat pealkirjaga „Jäta meelde ja maksa kätte!” („Запомни и отомсти!”), millel oli kujutatud puu külge seotud ja põlema pandud madrus laevalt Minsk. Asberg oletab, et „[---] kujutis [oli] inspireeritud laevastikus kuulnud juttudest”. Edasi esitab ta loo sellest, kuidas „1943. aasta kevadel sattus vastav lendleht lahingus vigastatuna jala kaotanud politruk Grigori Ševtšenko kätte, kes teatas, et pildil kujutatud Minski madrus on torpedoelektrik Jevgeni Nikonov, keda ta teadis. Sealt hakkas hargnema lugu [---]” (Asberg 2018). Eestikeelne Vikipeedia teatab: „Esmakordselt avaldati Ševtšenko sõnade põhjal kirja pandud lugu Nikonovi kangelaslikust surmast 26. märtsil 1943 Balti laevastiku ajalehes.”

Asbergi teatel tekkisid juba 1970. aastatel, kui Nikonovist hakati tegema dokumentaalfilmi, kahtlused selle loo tõe vastu. Nimelt selgus, et 19. augustil, Nikonovi hukkamise päeval, polnud Harkus Saksa regulaarvägesid, nad olid siis alles kusagil Raplast lõuna pool. Pealetung Tallinnale algas alles 20. augustil. Seejärel üritati süüdistada 20. Eesti SS-diviisi, mis polnud siis veel formeeritud.⁵ „Legendi adekvaatsuse hoidmiseks (ilmselt ka inspireerituna Eestis korraldatud ja idanaabril pinnuks silmas olnud Erna retkest) on uuemal ajal Nikonovi tapjateks tembeldatud Erna üksuslasi, kes suisa olnud riietunud punaväe vormi. [---] Mängitud on lisaks Rapla kandis Saksa vägedega koos võidelnud „esseslase” major Hans Hirvelaane üksuse nimetusega.” (Asberg 2018)

Seega, millest lugu alguse sai? Kas 1942. aasta plakatist või politruk Ševtšenko 1943. aasta jutustusest Minski madruse kangelasteost?

Ei ühest ega teisest. 1944. aastal üllitas Vsevolod Višnevski, kes võttis osa Balti laevastiku 1941. aasta augustis toimunud teekonnast Tallinnast Kroonlinna, tagasihoidliku brošüüri „В боях за Таллин” („Lahingutes Tallinna eest”). Selles on kõigest 14 lehekülge, mis kujutavad endast Višnevski Tallinna-päeviku fragmente 13.–29. augustini 1941. 25. augusti sissekandest loeme lugu Jevgeni Nikonovist. Kuid see pole veel kõik. Nikonovi 1957. aasta autasustamisleht langeb lausa sõna-sõnalt kokku Višnevski tekstiga.

Välja on jäetud vaid ilmselt sobimatud momendid: Nikonovi hukkamine on dateeritud 19. augustiga, aga Višnevski, teatades oma päevikus 25. augustil Nõukogude armee edukatest vasturünnakutest, kirjutab: „Vasturünnakutel linna serval nägime midagi niisugust: kinninaelutatuna ja peopesadest tääkidega läbilöödud,

⁵ Diviisi eelkäija, Eesti SS-leegion moodustati 1942. aasta augusti lõpus, 20. Eesti SS-vabatahtlike diviis 1944. aasta jaanuaris.

väljatorgatud silmadega, põletatuna, lebas meie võitleja laip pealaevalt „Minsk” (Višnevski 1944: 8).

Kummaline näide autori kurtusest – selge, et Višnevski pretendeerib hirmsa sündmuse pealtnägija rollile, et pälvida lugeja usaldust. Ainult et vahe juhtunu ja hirmsa leiu vahel on seitse päeva, mis viib mõttele kirjanduslikust väljamõeldisest. Kerkib küsimus: miks Višnevski, kes pidevalt avaldas artikleid ajalehes Sovetskaja Estonia, ei teinud seda ka Nikonovi looga, mis oleks pidanud innustama Nõukogude mereväelasi ja sõdureid võitlema ja ka langema kodumaa eest rasketes lahingutes? Teksti ilmumine sündmuse „värsketel jälgedel” aidanuks Nikonovi loo võib-olla legitimeerida.

Siinkohal on vastus dateeritav: sissekanne on tehtud 25. augustil, aga juba öösel vastu 26. augustit pandi Sovetskaja Estonia kinni ja selle kaastöötajad asusid laevadele, et evakueeruda laevakaravani koosseisus Tallinnast Kroonlinna. Kuna Nikonovi loo mõte oli Višnevski jaoks seotud eeskätt Tallinna kontekstiga, siis ei olnud see talle Kroonlinnas ja hiljem Leningradis nähtavasti enam oluline. Tõenäoliselt andis ta selle kellelegi teisele edasi, kes tegi loost eespool nimetatud plakati.

Seda, et Nikonovi surma lugu oli propagandistlik ja suure tõenäosusega väljamõeldis, kinnitab kaudselt Vsevolod Višnevski hiljem avaldatud 1941. ja 1942. aasta päevik, mis moodustab eraldi köite tema kogutud teostes (1956). Saatesõnas teatab toimetuskolleegium, et „päeviku tekst ilmub esimest korda käsikirja järgi” (Višnevski 1956: 8). Tuletagem meelde, et 1944. aastal ilmus meid huvitavast päeviku osast eraldi raamat.

Vaatamata toimetuskolleegiumi kinnitusele, et päevikumärkmed pole avaldatud täielikult, kajastub ajavahemik 13.–29. augustini 1941, mis oli publitseeritud ka eespool nimetatud 14-leheküljelises brošüüris, väga üksikasjalikult. Päevikust saab selgeks, et Višnevski peamine ülesanne Tallinnas oli propaganda tegemine. Nii kirjutab ta 14. augustil 1941: „Väljakutse Sõjanõukogusse. [...] Paluti asuda agitatsiooni ja propaganda grupi etteotsa, et teha propagandat Tallinna elanike hulgas.” (Višnevski 1956: 81) Juba kahe päeva pärast kirjutab ta „[...] suure artikli Tallinnast: eesti rahva ajaloost, tema võitluses sakslastega ja muust”.⁶ 17. augustil osaleb ta Eesti NSV rahvakomissaride nõukogu koosolekul, et arutada agitatsiooni- ja propagandatööd, külastab meremehi, 24. augustil saab sõjanõukogult ülesande kirjutada lendleht „Kõigile võitlejatele, komandõridele, poliitöötajatele Tallinna mereväe peabaasis” (Višnevski 1956: 84).

Järgmine päevikusissekanne on 25. augustist – just sellele päevale on 1944. aasta brošüüris märgitud teade Jevgeni Nikonovi märtrisurmast. Ainult et kogutud teostes see erakordselt emotsionaalne ja kirjanduslik sissekanne puudub.

Tõenäoliselt ei viibinud Višnevski madruse surmapaigas Harkus, ei näinud tema moonutatud laipa ja kirjutas sellest 1944. aasta brošüüris, et täita oma propaganda-

⁶ Selle tõenäoliselt lõpetamata artikli olemuse üle võib otsustada, lähtudes nõukogulikust narratiivist eesti-vene sõprusest, mida propageeriti sõjajärgsetel aastatel, mil süüdistati kodanlikke ajaloolasi selles, et nad vaiksivad eredatest ajaloolistest faktidest eesti ja vene rahva vahelise sajandeid kestnud sõpruse kohta. Kahtlemata pidi Višnevski artikkel kajastama seda ametlikku paradigmat.

juhi ülesannet. Tema nende päevade masendusest kõneleb üks viimaseid Tallinna-perioodi päevikusissekandeid: „Nõukogude Tallinna agoonia” (vt Višnevski 1956: 102).⁷

Brošüüri lõpus, täiendades 1941. aasta kronoloogiat, teeb Višnevski kokkuvõtliku sissekande 1944. aastal, kus väljendab kindlat usku sellesse, et ta tuleb Tallinna tagasi. Ei tulnud, ei päriselus – alates 1944. aastast elas Višnevski Moskvas – ega ka memoriaaltahvlina.

Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimistoetus IUT18-4 „Eesti Ida ja Lääne vahel: Paradigma „oma”, „teine”, „võõras”, „vaenlane” XX sajandi Eesti kultuurides” ja Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus – TAU-16078).

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud
AURIKA MEIMRE

VEEBIALLIKAD

Wikipedia. <https://et.wikipedia.org/wiki>

Jevgeni Nikonov (30. III 2020)

Wikipediija. [Википедия.] <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Nikonov, Evgenij Aleksandrovič [Никонов, Евгений Александрович] (30. III 2020)

KIRJANDUS

Aru jt 1987a = Karl Aru, Evgeni Gabrilovič, Vjačeslav Tihonov, Ne radi zaščity, radi istiny.

Ob odnoj „literaturnoj sensacii”. – Sovetskaja kul’tura 26. IX. [Карл Ару, Евгений Габрилович, Вячеслав Тихонов, Не ради защиты, ради истины. Об одной „литературной сенсации”. – Советская культура 26. IX.]

Aru, Karl; Gabrilovitš, Jevgeni; Tihonov, Vjatšeslav 1987b. Mitte kaitsmise, vaid tõe nimel. Ühest „kirjanduslikust sensatsioonist”. – Õhtuleht 2. X.

Aru jt 1987c = Karl Aru, Evgeni Gabrilovič, Vjačeslav Tihonov, Ne radi zaščity, radi istiny. Ob odnoj „literaturnoj sensacii”. – Večernij Tallinn 2. X. [Карл Ару, Евгений Габрилович, Вячеслав Тихонов, Не ради защиты, ради истины. Об одной „литературной сенсации”. – Вечерний Таллинн 2. X.]

Asberg, Ander 2018. Punamadruse kangelasloo mõistatus. – Postimees 1. IX.

Bulgakov, Mihhail 1988. Korovjevi ja Peemoti viimased seiklused [avaldamata katkend romaanist „Meister ja Margarita”]. Tlk ja saatesõna R. Kruus. – Pikker, nr 20, lk 12–13.

Bulgakov, Mihhail 1990. Piš’mo P. S. Popovu ot 27 marta 1932 g. – M. Bulgakov, Sobranie sočinenij v 5 tomah. Kd 5. Moskva: Hudožestvennaja literatura. [Михаил Булгаков, Письмо П. С. Попову от 27 марта 1932 г. – М. Булгаков, Собрание сочинений в 5 томах. Т. 5. Москва: Художественная литература.]

⁷ Vaatamata jõudude vahekorrale ja reaalsele olukorrale, mida propagandajuht Višnevski pidi teadma, eitas ta lõpuni fakti, et Nõukogude väed Tallinnas olid piiramisrõngas.

- Erdman, Nikolai 1990.** Pis'mo V. V. Višnevskogo Z. N. Rajh ot 11 janv. 1932 goda. – N. Erdman, P'esy. Intermedii. Piš'ma. Dokumenty. Vospominanija sovremennikov. Moskva: Iskusstvo, lk 289. [Николай Эрдман, Письмо В. В. Вишневецкого З. Н. Райх от 11 янв. 1932 года. – Н. Эрдман, Пьесы. Интермедии. Письма. Документы. Воспоминания современников. Москва: Искусство, 289.]
- Gustavson, H.; Rumjantsev, B.; Smirnov, S.; Janovski, P.; Grinkevitš, V.; Furman, E.; Grigorjev, I.; Sumera, T.; Haitov, V.; Greisman, N.; Malassai, N. 1987a.** Ajalugu ei salli sõnakõlke. – Õhtuleht 21. VIII.
- Gustavson, H.; Rumjantsev, B.; Smirnov, S.; Janovski, P.; Grinkevitš, V.; Furman, E.; Grigorjev, I.; Sumera, T.; Haitov, V.; Greisman, N.; Malassai, N. 1987b.** Istorija ne terpit sueslov'ja. – Večernij Tallinn 21. VIII. [Г. Густавсон, Б. Румянцев, С. Смирнов, П. Яновски, В. Гринкевич, Е. Фурман, И. Григорев, Т. Сумера, В. Хаитов, Н. Греисман, Н. Малассаи, История не терпит суесловья. – Вечерний Таллинн 21. VIII.]
- Kalsoner, Rein 1980.** Oma särgik on ihule ligemal. – Sirp ja Vasar 29. II.
- Kalsoner, Rein 1981.** Kirjatähe ees lõimitamisest. – Sirp ja Vasar 11. XII.
- Kalsoner, Rein 1982.** Majori kosjaskäik. – Looming, nr 4, lk 568–569.
- Korsunski 1987a** = Mihail Korsunskij, Pamjat' netlenna. – Večernij Tallinn 16. VI. [Михаил Корсунский, Память нетленна. – Вечерний Таллинн 16. VI.]
- Korsunski, Mihhail 1987b.** Jälg kultuuriloos. – Õhtuleht 16. VI.
- Kruus jt 1987a** = Toomas Haug, Andres Heinapuu, Ain Kaalep, Georgi Kirillov, Rein Kruus, Erika Rosimannus, Rein Ruutsoo, Sergei Stadnikov, Ilmar Trull, Udo Uiibo, Arvo Valton, Jälg kultuuriloos [Vsevolod Višnevski]. – Õhtuleht 25. VII.
- Kruus jt 1987b** = A. Valton, A. Kaalep, G. Kirillov, R. Kruus, E. Rozimannus, R. Ruutsoo, S. Stadnikov, I. Trull, U. Ujbo, T. Haug, A. Hejnapuu, Memorial'naja doska organizatoru travli Bulgakova? – Večernij Tallinn 25. VII. [А. Валтон, А. Каалеп, Г. Кириллов, Р. Круус, Э. Розиманнус, Р. Руутсоо, С. Стадников, И. Трулль, У. Уйбо, Т. Хауг, А. Хейнапуу, Мемориальная доска организатору травли Булгакова? – Вечерний Таллинн, 25. VII.]
- Kruus, Rein 1988.** Annuška ja Wolandi radadel, miilits ees. – Vikerkaar, nr 2, lk 93.
- Kunstiosakond 1987** = Polupravda vsegda nepravda. – Literaturnaja gazeta 16. IX. [Полуправда всегда неправда. – Литературная газета 16. IX.]
- Melnik 2005** = Sergej Meľnik, Noša bessmertija. – Relga, nr 4 (106). [Сергей Мельник, Ноша бессмертия. – Релга, 4 (106).] <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=343> (13. III 2020).
- Osnos, J. 1962.** Višnevskij Vsevolod Vitalevič. – Kratkaja literaturnaja ènciklopedija. Kd 1. Aarne–Gavrilov. Moskva: Sovetskaja ènciklopedija, veerg 994. [Ю. Оснос, Вишневецкий Всеволод Виталевич. – Краткая литературная энциклопедия. Т. 1. Аарне–Гаврилов. Москва: Советская энциклопедия, 994.]
- Remmelgas, Lembit 1988.** Jutt ei olnud ainult Višnevskist ja Bulgakovist. – Sirp ja Vasar 18. XI, nr 47; 25. XI, nr 48.
- Zoštsenko, Mihhail 1988.** Maga kiiremini. Valik huumorit ja satiiri 1921–1956. Tlk Lembit Remmelgas. Tallinn: Eesti Raamat.
- Višnevski 1944** = Vsevolod Višnevskij, V bojah za Tallin. Kronštadt. [Всеволод Вишневецкий, В боях за Таллин. Кронштадт.]

Višnevski 1956 = Vsevolod Višnevskij, *Sobranie sočinenij v 5 tomah. T. 3. Dnevniky voennyh let*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury. [Всeвoлoд Вишневский, *Собрание сочинений в 5 томах. Т. 3. Дневники военных лет*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.]

ÜK(b)P Keskkomitee otsused „Ajakirjadest „Zvezda” ja „Leningrad””, „Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks”, „Kinofilmist „Suur elu” ja V. Muradeli ooperist „Suur sõprus”” [1946–1948]. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951.

Irina Belobrovtseva (sünd 1946), PhD, Tallinna Ülikooli emeriitprofessor, vanemteadur, venefil@tlu.ee

Vsevolod Vishnevsky and Estonia: two episodes

Keywords: Vsevolod Vishnevsky, Mikhail Bulgakov, monuments and myths, Soviet ideology, Yevgeny Nikonov

The article discusses two episodes related to the name and appearance of a famous Soviet writer and a fierce apologist of the Soviet regime Vsevolod Vishnevsky (1900–1951), who stayed in Tallinn in the first months of the war between Hitler's Germany and the USSR, as a war correspondent of the Baltic Fleet.

In the first episode, we consider an attempt to instal a memorial plaque to Vsevolod Vishnevsky in Tallinn in 1987. This intention rallied the Estonian intellectuals to seriously oppose the Soviet ideological doctrines and pressure from the centre. Some of them found a euphemistic countermove, arguing the impossibility of perpetuating the memory of Vishnevsky as he had been the organizer of the persecution of Mikhail Bulgakov. The present article deconstructs some relevant texts published in the Estonian and central Soviet press, demonstrating the transit of the polemics from the “field of literature” to the national and social level.

The second episode presents Vishnevsky as the creator of a potent myth about the death of sailor Yevgeny Nikonov, who was allegedly captured by German troops, tortured and burned alive. More than 15 years later, in 1957, Nikonov was posthumously awarded the title of the Hero of the Soviet Union. Also, a monument to him was erected in Tallinn, Tallinn School No. 17 and Kohtla-Järve Boarding School were named after him, as well as the pioneer squad of Tallinn Secondary School No. 1, etc. The article deals with the mechanism of creating a myth typical of the dominant political discourse.

Irina Belobrovtseva (b. 1946), PhD, Tallinn University, Professor Emerita, senior researcher, venefil@tlu.ee